

Nikomedeia Kenti ve Tanrıça Demeter*

The City of Nikomedeia and Demeter the Goddess

Hülya BOYANA*

Öz

Bithynia'ya başkentlik etmiş olan Nikomedeia bulunduğu mevki dolayısıyla önemli bir kenttir. Şehrin bulunduğu körfez gittikçe daraldığından kolayca kapatılıp müdafaa edilebilmekte olup, dünyanın en iyi limanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Strabon'a göre Olbia-Astakos-Nikomedeia aynı şehirdir. Nikomedeia ismi kurucusu Nikomedes I tarafından verilmiştir. Şehrin Tanrıçası Demeter limanın ve körfezin, Nikomedeililerin korunmalarını sağlamış ve aynı zamanda bereketi, bolluğu gözetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nikomedeia, Nikomedes, Demeter.

Abstract:

Nikomedeia , once the capital city of Bithynia , is an important city due to its location . Since the gulf, where the city was located, is gradually narrowing, it can easily be closed and defended , and it is considered one of the best ports in the world. According to Strabon Olbia-Astacos-Nikomedeia refers to the same city. Nikomedeia was named after his founder Nikomedes I. The goddess of the city, Demeter provided the protection of the harbour and the gulf and also the Nikomedeians, and also looked after the fertility and abundance.

Key Words: Nikomedeia, Nikomedes, Demeter.

* Bu makalenin konusunu 1997 yılı Mayıs ayında, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Edebiyat Doktora ünvanı olarak mezun olduğumuz, "Bithynia Tanrıları ve Kültleri" adlı doktora tezimiz oluşturmaktadır.

* Dr., A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü.

Bithynia kuzeyde Karadeniz (Pontus Euxeinos), batıda Çanakkale Boğazı (Hellespontos) ve Kocaçay (Rhyndakos), güneyde Sakarya Irmağı (Sangarios) ile sınırlanmış, Anadolu'nun kuzeybatısında bulunan bölgedir. Asya kıtasının Avrupa'ya doğru ilerlemiş bir uç parçası olan Bithynia'nın uç tarafı denizlerle kaplıdır ve uzun bir sahil şeridinde sahiptir. Bithynia'ya başkentlik etmiş olan Nikomedeia bulunduğu mevki dolayısıyla önemli bir kenttir. Körfez gittikçe daraldığından kolayca kapatılıp müdafaa edilebilmekte olup dünyanın en iyi limanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Nikomedeia'dan iki yol vardır. Bunlardan biri sahilden Marmara denizine yönelerek kuzeye ve güneye doğru gitmeye veya karşı yakada bulunan Avrupa sahiline geçmeye müsait olan yol, diğeri de körfezin kuzey sahilini takip ederek İstanbul'a giden yoldur.¹

Nikomedeia, Nikaia ile beraber tektonik bir depresyonun kenarında bulunmasından dolayı dezavantajları vardır. Şehir ağır ve sıkça depremlere açıktır.

Nikomedeia'nın içinde bulunduğu, Hellenlerle Romalıların Bithynia dedikleri coğrafi bölgenin M.Ö. XII. yüzyıla kadar durumu karanlıklar içindedir. O kadar ki antik dönemin tarihçileri bile, bize kadar ulaşan bilgiler üzerinde yanılgılara, çelişiklere düşmüşlerdir.²

Bugüne kadar Nikomedeia çevresinde ve yöresinde ele geçen arkeolojik kalıntı ve buluntuların değerlendirilmesi sonucu, bölgenin başlangıç tarihini M.Ö. XII. yüzyıl olarak kabul etmek gerekmektedir.³

M.Ö. 712 yılında Hellas (Yunanistan) Megara şehrinden hareket eden ve kendilerine yeni bir şehir kurmak için uygun bir yer arayan göçmen grubu, İzmit'in tam karşısında, körfezin güney köşesinde bulunan keramik parçalarının gösterdiğine göre "Baş İskele" mevkiine yerleşmişlerdir.⁴ Bu şehir kısa zamanda ilerleyerek kendi adına sikke darbetmeye başlamıştır. Bu sikkeler üzerinde şehrin sembolü olan istakoz resmi görülür.⁵ Astakos kelimesi bildiğimiz deniz hayvanı istakozdur. Megaralıların şehir kurarak yerleştikleri bu bölge daha önce de bir yerleşme yeri idi. Yani Megaralılar buranın ilk halkı değildir. Daha önce yerleşilmiş olan bir yeri ele geçirerek, Hellen şehri haline getirmişlerdir. Bir rivayete göre Astakos isimli kahraman, bu yerin perisi olan Olbia ile Poseidon'un oğludur. Bu rivayet, Hellen kolonizatörlerinin diğer yerlerde de şehir kurduklarında tekrar

¹ C. Bosch, *İzmit Şehrinin Muhtasar Tarihi*, çev. Osman Nuri Arıdağ, İstanbul 1937, s.7.

² Marcade Jean, *Recueil Général des Monnaies grecques d'Asie Mineure* I, Paris, 1953, s.14.

³ C. Bosch, *a.g.e.*, s.2.

⁴ W. Ruge, "Nikomedeia", *RE*, XVII, 1,1936, s.471; J.Sölch, "Bithynische Städte im Altertum", *Klio*, XIX, 1925, s.142.

⁵ J. Sölch, *a.g.m.*, s. 143; Head, *HN*, London, 1911, s.510; Imhoof Blumer, *Monnaies grecques*, Paris, 1883, s.232-238.

ettikleri geleneksel bir masaldır. Astakos sikkelerinin arka yüzlerinde görülen kadın başı, Nikomedeia'nın perisi olan Olbia'nın başı olmalıdır.⁶

Antik çağın meşhur coğrafyacısı Skylax⁷ Astakos isimli bir yerden bahsetmemekte, onun yerinde "Olbia"yı göstermektedir. Bundan da Astakos ile Olbia isimlerinin, aynı yerin çeşitli zamanlarda kullanılmış iki ismi olduğu anlaşılmaktadır. Böylece Olbia-Astakos-Nikomedeia aynı şehirdir.⁸

M.Ö. 7. yüzyılın ilk çeyreğinde Trerler'in Bithynia'dan geçtikleri sırada Astakos'un da yağma edildiği, fakat yine Megaralıların diğer bir kolonisi olan Khalkedon (Kadıköy) tarafından tekrar iskan edildiği anlaşılmaktadır.⁹ Bundan sonra şehrin M.Ö. 500 ile 435 yılları arasında sikke darbettiği ve bağımsız bir Hellen yerleşmesi olduğu bilinmektedir. Şehir ancak 435 yılında Atina'nın hakimiyetine geçtikten sonra sikke darbına son vermiştir.¹⁰ Daha sonra Astakos'un tarihi Bithynia'da gelişen genel olaylara bağlı kalmıştır. Bithynia kralları o zamana kadar pek uygar olmayan Bithynialıları ileri ve siyasette rol oynar bir duruma getirmişlerdir.

M.Ö. 500 ile 435 yılları arasında darbedilen sikkelerin üzerinde (Levha I No.1) şehrin arması olarak yine istakoz resmi görürüz. Sikkenin arka tarafında bir kadın kafası vardır. Hellen kolonistleri bununla Astakos'un perisi Olbia'yı göstermek istemişlerdir. Tanrı Poseidon'dan doğma Astakos bu kenti kurmuştur.¹¹

Muhtemelen Olbia ismindeki bu peri Anadolu Tanrıçası Kybele'nin şekillerinden biridir. Yukarda da bahsettiğimiz gibi Skylax Astakos isminde bir şehir tanımadığını, o mevkide olan şehrin isminin Olbia olduğunu söylemektedir.¹²

Bu sikkelerin darbedildiği dönemde Astakos şehrinin ismi birdenbire Attika-Delos Deniz Birliğinin vergi listelerinde görülmeye başlamıştır.¹³ Bu listede Astakos'un yılda 900 drahmi verdiği görülmektedir. M.Ö. 450 yılında bu miktar 1000 drahmiye çıkmıştır ve M.Ö. 441 yılında listeden tamamen kaybolmuştur. Atina hükümetini yöneten Perikles, Pontos ile ticaret yapmak amacıyla Boğazları tamamen Atina'nın eline geçirmek için Karadeniz'e

⁶ *F Gr Hist III*, s.79.

⁷ Skyl., 92 Ολβιανσόç.

⁸ Strab., X, 459; XII 563.

⁹ J. Sölch, *a.g.m.*, s.144; C. Bosch, *a.g.e.*, s.12; N. Fıratlı, *İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi*, İstanbul, 1970, s.3.

¹⁰ A.M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1984, s.309.

¹¹ Arr., "Bithyniaka", Fragman 5.

¹² Sykl., 92.

¹³ B.D. Meritt, H.T. Wade-Gery, M.F. Mc Gregor, *The Athenian Tribute Lists*, vol. I, Princeton, 1939, s.523.

askeri hareket düzenlemiş ve Astakos'a kuvvet vermek için göçmenler yerleştirmiştir. Bundan sonra Astakos süratle genişlemiştir.

Bithynia'nın ikinci kralı Zipoites (M.Ö. 327-279) Astakos'u M.Ö. 315'de kuşattı ise de, Anadolu'ya hakim olan Antigonos'un komutanı Ptolemaios'un baskısı dolayısıyla başarılı olamamıştır.¹⁴ Daha sonra M.Ö. 279 yılında aynı kral Astakos'u ele geçirmiştir. Bundan sonra Zipoites ile Trakya Kralı Lysimakhos arasında uzun müddet devam eden savaşlar sırasında, Lysimakhos Astakos'u kısa bir süre için zaptetmiştir. Ancak elinde tutamayacağını anlayınca şehri tahrip etmiştir.

Bithynia kralı Zipoites ölünce, yerine oğlu I.Nikomedes geçmiştir. I.Nikomedes kendi ismi ile anılan yeni bir şehir kurmaya karar verdiğinde, bu şehir için Astakos'un yerini seçmiştir. Burası körfezin sonunda ve dünya ticareti bakımından önemli bir nokta idi. Bu şehri kurmakla da Bithynia kralı o zamanki dünya ticaret ve uygarlığına açılan bir kapı kurmuş oluyordu.

1. Nikomedes¹⁵ Astakos'un karşısında bugünkü İzmit'in bulunduğu yerde M.Ö. 264 yılında Nikomedeia kentini kurmuştur.¹⁶ Ancak, Astakos'luların şehirlerinin karşı tarafa aktarılmasını hoş karşılamayacağını düşünerek, yeni şehrin kuruluşunu kahinlerin dileğine ve bir doğal olaya bağlamıştır.¹⁷ Bu kentin kuruluşu Roma imparatorlarından Maximinus Thrax (M.S.235-238) ve III. Gordianus (M.S.238-244) dönemlerinde sikkeler üzerinde gösterilmiştir.¹⁸ Resmin sol tarafında, sağ elini kalçasına dayamış, sol elindeki kurban çanağını aşağıya doğru tutmuş olan sakalsız bir adam görünmektedir. Saçlarında kralların taşımış olduğu bir bağ vardır. Önünde etrafına bir yılan sarılmış ve yanmak üzere olan bir kurban altarı durmaktadır. Bunun üstünde de aşağı doğru uçan bir kartal vardır. Sikkenin sağ tarafında, sağ kolunda ucu eğri bir asa tutarak sol elini de yukarı kaldıran sakallı bir adam durmaktadır. Sikkenin arka yüzünde muhtemelen Poseidon'a ait bir tapınak görünmektedir. Sikkedeki kral kenti kuran I. Nikomedes'dir.¹⁹ Bu sikke Nikomedeia'nın 500. kuruluş yıldönümü dolayısıyla darp edilmiştir.

¹⁴ J. Sölch, *a.g.m.*, s.145.

¹⁵ Levha I, No: 3. Levhadaki sikkeler W. H. Waddington, E.Babelon, Th. Reinach, *Recueil general des monnaies grecques d'Asie Mineure* I. Paris, 1910'dan alınmıştır.

¹⁶ Strab., XII, 563; Memn., XX.

¹⁷ Astakos sirtlarında kurban edilen bir hayvanın kutsal mezbahada yanması sırasında gökten bir kartal inerek yanmakta olan hayvanı alır. Bu sırada bir yılan hayvana sarılır. Yılan karadan, kartal havadan Nikomedeia'nın temellerinin atılacağı yerde bulunurlar. Kahinlerce tanrı şehrin buraya kurulmasını istemiştir. Böylece Nikomedeia'nın temelleri atılır. Ayr. bkz. J.Sölch. *a.g.e.*, s.146, dip not 4.

¹⁸ Levha I, No.5.

¹⁹ N. Fıratlı, *İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi*, İstanbul 1970, s.5.

Yeni kente kurucusu tarafından Nikomedeia ismi verilmiştir. Eski Astakos şehrinin halkı da buraya yerleşmiştir. Kral burayı Bithynia krallığının merkezi yaparak şehirde bir çok tapınak ve çeşitli maksatlı binalar inşa ettirmiş ve memlekette kültürün yayılması için önlemler almıştır. Nikomedeia sürekli gelişme göstererek, büyük bir Hellenistik şehir haline gelmiştir.²⁰ Bundan sonra Roma M.Ö. I. yüzyılın ilk yarısında Bithynia'yı zapt etmiş ve Pontus kralı Mithridates ile Romalılar arasındaki savaşta şehir zarar görmüştür. Kral IV. Nikomedes (M.Ö.91-74) ölürken krallığını Romalılara bağışlamıştır.²¹ Mithridates tekrar Bithynia'yı zaptederek Nikomedeia'yı karargah yapmıştır.²² Ancak Pompeius'un Mithradates'i kesin olarak mağlup etmesinden sonra Bithynia artık bir Roma eyaleti haline gelmiştir.²³ Roma valisi ve eyalet meclisi Nikomedeia'yı mevkiinden dolayı Bithynia'nın merkezi (Metropolis) yapmışlardır. Bir süre bu ünvanı Nikaia almış ise de sonradan Nikomedeia yine merkez olmakta devam etmiştir. Nikomedeia Roma yolları üzerindedir ve özellikle askeri nakliyat bakımından büyük önem taşımıştır.Boğazlara hakim olan Nikomedeia'da devamlı olarak bir Roma filosu bulunuyordu.

123 yılında Nikomedeia'da büyük bir deprem olmuştur. Depremden harap olan kent Hadrianus tarafından (M.S.117-138) onarılmıştır.

Üçüncü yüzyılda imparatorluğun genel olarak çökmeye başlaması, Gotların ve Parthların taarruzlarına maruz kalması sonunda Nikomedeia da zarar görmüştür.²⁴ Gotlar, gemilerle çıkarak Nikomedeia'yı yağma etmişlerdir. M.S.284 yılında Nikomedeia'da imparator olan Diocletianus zamanında şehir imparatorluğun merkezi olmuştur.

Nikomedeia şehrinin forumunun şemasında²⁵ görüldüğü gibi, şehrin baş tanrıçası Demeter'dir. Demeter'in büyük tapınağı sikkeler üzerinde tasvir edilmiştir.

Öte yandan şehrin inceleyeceğimiz sunu yazıtları da konumuzla ilgili ilginç bilgiler vermektedir.

Homeros destanlarında "güzel saçlı kraliçe"²⁶ "güzel örgülü Demeter"²⁷ diye anılan toprak ve bereket tanrıçası Demeter, Hesiodos'a göre²⁸ Kronos'la

²⁰ Dio Cass., XXXVI.104, Ed. Ionnas Melber, *Historia Romana*, Lipsiae, 1890.

²¹ Memn., XLIII.1. D.Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton 1950, s. 320.

²² Brandis, "Bithynia", *RE*, V, 1897, s.524 vd.

²³ O. Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi*, İstanbul, 1985, s.473 vd.

²⁴ Levha II.Nikomedeia Forumunun şeması N.Fıratlı, İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi, İstanbul 1970'den alınmıştır.

²⁵ Levha I. No.2,4.

²⁶ Hom., *İl.*, XVI. 326.

²⁷ Hom., *Od.*, V,125.

²⁸ Hes., *Theog.*, sat.b 452,453,454.

Rheia'nın kızı, ikinci tanrı kuşağındandır. Sonra Demeter baş tanrı Zeus ile birleşir ve Persephone'yi doğurur. Demeter ekinleri ve özellikle buğdayı simgeler, onun tek efsanesi mevsimleri simgeleyen bir efsanedir. Bu efsane Grek dünyasının daha çok buğday üreten bölgelerinde gelişmiş, tutunmuştur. En çok tapıldığı yerler Eleusis ve Sicilya ovalarıdır. Ama tapımına Girit'te, Trakya'da ve Peloponnesos'ta da rastlanır.²⁹

Demeter ismini açıklamak sadece kısmen mümkün olmaktadır. İsmi ikinci kısmı (μητηρ) "anne" anlamına gelmektedir. Δη ön ekinin anlamı belirsizdir. Bu ön ekin yer annesi birleşik kelimesini belirtecek şekilde yer, toprak anlamına gelen bir dialekt farklılığı olduğuna dair var olan eski görüş

etimolojik olarak gerçek değildir.³⁰ Mannhard'ın teorisine göre kelimenin ilk bölümünün anlamı, Girit kökenli Δηάί=arpa kelimesi ile aynı kökten olabilir.³¹

Yer anası veya buğday anası ifadelerinden her biri Demeter'in kültünü ve mythos'unun büyük bir bölümünü özetlemektedir. Elde edilen bulgulara göre O'nun kişiliği Gaia'dan kaynaklanmaktadır.³² Her iki tanrıçanın da sahip olduğu özellikler hem şiirsel hem de gerçek kültte doğanın kimliğini yansıtmaktadır.

Demeter tapımında da, efsanesinde de kızı Persephone'den ayrılmaz. Bazen Kore (genç kız) adıyla anılan Persephone ile Demeter'e "iki tanrıça" da denir. Persephone genellikle Zeus'un kızı olarak geçmektedir. Arkadia'da ise onun babası Poseidon idi.³³ Arkadia'da Demeter ve Poseidon'a eş olarak tapılmakta idi.³⁴ Demeter'in yaşamındaki en önemli serüven kızı Persephone'nin yer altı tanrısı Hades tarafından kaçırılmasıdır. Hesiodos'un değindiği bir başka efsane de Demeter'in bir ölümlü adama gönül vermesi ve ondan bir çocuk doğurmasıdır.³⁵ Tanrıça Giritli İason ile sevişmiş ve "Cömert Plutos" adında bir çocuk dünyaya getirmiştir. Zenginlik anlamına gelen Plutos, tanrıçanın bereket simgesini pekiştirmiştir.³⁶

²⁹ Azra Erhat, "Demeter", *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1984, s.92-93.

³⁰ L.R. Farnell, *The Cults of the Greek States III*, Oxford, 1896, s.29.

³¹ L.R. Farnell, *a.g.e.*, s.30.

³² L.R. Farnell, *a.g.e.*, s.30.

³³ Erika Simon, *Die Götter der Griechen*, München, 1985, s.91.

³⁴ E. Simon, *a.g.e.*, s.70.

³⁵ Hes., *Theog.*, s.138, sat.969,970,971.972.973,974; ayr.bkz. Hom., *Od.*, V.125.

³⁶ Hes., *Theog.*, s.181.

Demeter Nikomedeia'nın baş tanrıçası olarak tanımlanmıştır.³⁷ Diğer tanrılara nazaran sikkeler üzerinde en fazla rastlanandır. Nikomedeia'da, Demeter'e ait iki sunu yazıtı elimize geçmiştir.³⁸

B.F.	İyi talihle;
Deae sanc(tae)	Kutsal tanrıça
Demetri	Demeter'e
Pro salute	sağlıkla
5 d(omini)n(ostri)M.Aur.	Efendimiz M.Aur (elius)
Antonini	Antoninus
Pii Aug.	Dindar Augustus için
M.Flavius	M.Flavius
Domitianus	Domitianus(adadı)
10 B.F.	İyi talihle
v o +	kutsal
M.ΦΛΔο-	M.Ph(avius Do-)
[μίτιανος.....]	[mitianos...]

Profilli mermer altar, Orhan Mahallesi, Karanlık Sok. Nr. 98'de ev inşası sırasında bulunmuştur. Alt kısmı kırılan taş evin önünde bulunmuştur. Altar şimdi Körfez Basımevinde durmaktadır. Altarın ölçüleri şöyledir. Yükseklik: 0,70 m.; Genişlik: 0,25 m.; Kalınlık 0,20 m; Hece yüksekliği: 0.28m.³⁹

Sadece bir satır Yunanca yazı bulunmaktadır. Metin Latince yazılmıştır. Altarın en üst kısmındaki B.F. kısaltması 10. satırda tekrarlanmaktadır. Birinci satır için çözüm B(ona) F(ortuna) olarak önerilmesine rağmen, 10.satırdaki tekrar için S.Şahin çözümün böyle olmadığını söylemektedir.⁴⁰

M.Flavius Domitianus altarı Tanrıça Demeter'e, resmi ismi İmparator Caesar M.Aurelius Antoninus Pius Augustus olan imparator Elagabalus'un sağlığı için adamıştır. Tarihi kaynakların bildirdiğine göre⁴¹ Elagabalus tahta çıktıktan sonra M.S.218 yılında Roma yolundayken Nikomedeia'da kışı

³⁷ *F Gr Hist* III, s.79.

³⁸ F.C. Dörner, *TAM IV*, 21, 53.54; ayr. bkz. Sencer Şahin, *Neufunde von antiken Inschriften in Nikomedeia (İzmit) und in der Umgebung der Stadt*, Dissertation, Münster, 1973, s.28.

³⁹ F.C. Dörner, *a.g.e.*, s.21.

⁴⁰ S. Şahin, *a.g.e.*, s.28.

⁴¹ Dio Cass., LXXIX, 7.3; Herodian, V,5,3.

geçirmek zorunda kalmıştır. Muhtemelen bu adak imparator'un Nikomedeia'da konaklamasıyla ilgili olabilir ve M.S. 218-219 yılının kışına tarihlendirilebilir.⁴²

Demeter'e adanan altarın buluntu yeri iç kale hisarındır. Burada antik kalıntılara halen günümüzde sık olarak rastlanmaktadır. Pogodin ve Wulff, bugün Demeter tapınağıyla bir agora lokalize edildiğine inanmaktadır.⁴³ Buluntumuz tapınağın bu yerini desteklemektedir. Çünkü Bosch, muhtemelen Demeter'in tapınağıyla Agora'nın planını sikke tasvirlerine göre çizmiştir.⁴⁴ Bunların arasında Demeter'in heykeli ile süslenmiş anıtsal bir sütun yükselir. Demeter sütununun bir yanında Augustus tapınağı, diğer yanında Severus tapınağı yer almıştır. Ortada, yukarıda ise altı sütunlu Demeter tapınağı yer almıştır. Altar, Demeter tapınağının hemen önünde yer almıştır. Yüksek bir sütun üzerinde, şehrin tanrıçası Demeter'in heykelinin yer alması sadece gösteriş ve temsili amaçlıdır.

Nikomedeia'da bulunan Demeter'e ait ikinci sunu yazıtı şöyledir:⁴⁵ Yazıtın ölçüleri bilinmemektedir.

'Αγαθὴ τύχη

“Üçürlü olsun;

Δημητρί

Demeter'e”

Nikomedeia sikkelerindeki Demeter'e ait figürleri şöyle gruplayabiliriz.

A.Sola doğru dönük olarak, ayakta duran, çok büzgülü chiton* ve himation** içinde, üzerine ağırlığını verdiği sağ bacağı ve sağ kalçası öne doğru çıkmış olan, ağır başlı görünümlü, yaşlı kadın figürü.

1. Sol elinde uzun, yanan bir meşale bulunmakta, aşağı doğru serbest bırakılmış sağ eli ile sarkmış başakları tutmaktadır.

a. ΔΗΜΗΤ ΝΕΙΚΟ yazıtı bulunmakta,⁴⁶

b. Yazı bulunmamakta,⁴⁷

⁴² S. Şahin, *a.g.e.*, s.29.

⁴³ Pogodin-Wulff, “Ad Demetris Nikomedeia templum”, *İzvestija*, II, 1897, s.148.

⁴⁴ C. Bosch, *Die Kleinasiatischen Münzen der römischen Kaiserzeit*, Stuttgart 1935, s.217; ayr. bkz. Levha I.

⁴⁵ F.C. Dörner, *a.g.e.*, s.21.

* Antik Yunan'da dikdörtgen kumaşın karşılıklı iki kenarının birbirine dikilmesi suretiyle meydana gelen ve dipsiz çuvala benzeyen, himation veya khlaianın altına giyilen, kadınların da erkeklerin de giydiği bir giysi.

** Kalın ve uzun bir pelerin biçiminde, hem erkeklerin hem kadınların giydikleri antik Yunan giysisi.

⁴⁶ RG 523,50,XC,10.

⁴⁷ RG 523,52,XC,11; RG 527,81,XC1,4; RG 538,170,CXIII,3; RG 541,193, XCIII,16; RG 549,254, XCV,3;RG 565, 372. XCVII,30.

c. Yazı bulunmamakta, fakat altı veya dört sütunlu tapınakta,⁴⁸
 d. İlk iki neokor tapınakları arasında yüksek sütun üzerinde,⁴⁹ yine yazı bulunmamakta,

e. Sağa dönmüş olarak, dolayısıyla atributların da yeri değişmiş: Başaklar sol elinde, meşale sağ elindedir,⁵⁰

f. Yukarıya doğru bakan başakları tutan sağ eli önündedir, sağ ve solunda olmak üzere her iki yanında küçük bir imparator tapınağı bulunmaktadır,⁵¹

g. Himation'un uzun olan ucu ileri doğru uzatılmış sağ kolu üzerinde asılıdır.⁵²

2. Sol elinde uzun, yanan bir meşale bulunmakta aşağı doğru serbest bırakılmış sağ eli ile sarkmış başakları tutmakta ve başında örtünün üstünde kalathos bulunmaktadır.

a. Sola doğru,⁵³

b. Sağa doğru,⁵⁴

3. A-1'deki gibi ön kısmında kanadı açılmış bir kartal olan altı sütunlu tapınakta görünmekte,⁵⁵

4. A-1'deki gibi, ön kısmında birbirine dolanmış iki yılan arasında bir büstü dört sütunlu bir tapınakta görünmekte,⁵⁶ Demeter ortada ayakta durmaktadır.

B. Sola dönük oturan kadın figürü, khiton ve himation içinde, öne doğru, aşağı sarkan sağ elinde başaklar ve sol elinde uzun, yanan bir meşale tutmaktadır.

1. Demeter, yüksek arkalıklı bir taht üzerinde oturmaktadır,⁵⁷

2. Başında bir örtü ve bunun üzerinde başaktan bir taç bulunmaktadır, bir kista üzerinde oturmaktadır, meşaleyi eğik olarak sol kolunda tutmakta ve kista'nın önünde yılan ile görülmektedir.⁵⁸

⁴⁸ RG 527.82. XCI,5; RG 532.122.XCVII,3; RG 532.123.XCII,4; RG 552.279. XCV,23;RG,570,407,XCVIII,28;RG,571,408,XCVIII,29.

⁴⁹ RG 550.263.XCV,10.

⁵⁰ RG 532.120.XCII,1.

⁵¹ RG 535.142.XCII,19.

⁵² RG 554,292, XCVI,8; RG 554,294,XCVI,9; RG 559,335,XCVI,35;RG 568,392.XCVIII,14.

⁵³ RG 543.214.XCIV,5; RG 572,416. XCVIII,33.

⁵⁴ RG 544.216.XCIV,6.

⁵⁵ RG 532.121.XCII,2; RG 551.271.XCV,16.

⁵⁶ RG 527.83.XCI,6; RG 531.116.XCI,32.

⁵⁷ RG 561.348. XCVII,9.

3. Başında bir örtü ve bunun üzerinde kalathos bulunmaktadır, meşale eğik olarak sol kolundadır ve kista üzerinde yılan ile oturur vaziyette görülmektedir.⁵⁹

4. Başında örtü ve kalathos bulunmaktadır, meşale eğri olarak sol kolundadır, oturduğu taht yüksek arkalıdır.⁶⁰

5. Başında örtü ve bunun üzerinde başaktan bir taç bulunmaktadır, meşale eğri olarak sol kolundadır, oturduğu taht yüksek arkalıdır ve ileriye uzatılmış sağ elinde başakların yerinde çanak vardır.⁶¹

C. Demeter sola doğru dönük olarak, sol elinde uzun, yanan bir meşale bulunmakta, aşağı doğru serbest bırakılmış sağ eli ile sarkmış başakları tutmaktadır ve iki ejderha tarafından çekilen bir arabanın üstünde, ayakta durur vaziyette görülmektedir.⁶²

D. Uzun bir khiton içinde, ağır başlı, yaşlı kadın figürü, üzerinde durduğu sağ bacağı gergin kolları her iki yana açılmış ve her iki elinde yanan kısa birer meşale tutmaktadır:

1. Demeter'in ön cepheden bir görünüşü bulunmaktadır. Başından sırtına doğru her iki omuzuna ve kollarının üzerine düşen örtü vardır.⁶³

2. Başı ve vücudunun üst kısmı sola dönük olarak, örtüsüz tasvir edilmiştir.⁶⁴

3. Başı ve vücudunun üst kısmı sola dönük olarak ve bunun yanı sıra sağ ve solunda küçük birer imparator tapınağı bulunmaktadır.⁶⁵

E. Başı örtülü ve başaklardan yapılmış bir taç taşıyan kadın başı bulunmaktadır.⁶⁶

Tarıncanın sahip olduğu özellikler, vasıfları ve atributları vasıtasıyla belirlenir. Demeter toprağın verimliliğini⁶⁷ ve mahsülün bolluğunu⁶⁸

* Sandık, kutu.

⁵⁸ RG 562,358.XCVII,18.

⁵⁹ RG 566,383.XCVIII,7.

⁶⁰ RG 541,194.XCIII,17.

⁶¹ RG 552,276.XCV,21.

⁶² RG 519,31, LXXXIX,18.

⁶³ RG 522,47.XC.8.

⁶⁴ RG 555,296.XCVI,10.

⁶⁵ RG 532,123.XCII,4.

⁶⁶ RG 558,322, XCVI,26.

⁶⁷ R. Pöcocke, *A Description of the Near East and some other countries* I, London, 1943, s.140. Nikomedeia çevresindeki tarım arazilerinin verimli ve taşsız olduğuna dikkat çekmektedir.

⁶⁸ Koerte, "Kleinasiatische Studien V", *AM*, XXVI, 1989, s.413,414.

sağlamaktadır. Yeryüzü ve ölümler diyarının sahibi⁶⁹ ve mysterlerin tanrıçasıdır.⁷⁰ En sık rastlanan atributları tarımla ilgili tanrıça olarak sahip olduğu özelliklerden kaynaklanır. Tarımla ilgili sahip olduğu lakaplar da şunlardır: εὐκαρπος, πολύκαρπος, καρποφόρος⁷¹ Demeter'in elinde tuttuğu başak demeti ve haşhaş belli başlı atributlarından biridir.⁷² Aynı zamanda çiçekler, başaklar ve her çeşit meyvelerle doldurulmuş kalathos sık sık Demeter'in atributu olarak yer alır. Tanrıçanın elinde görülen meyve çoğunlukla nardır. Çiçekler ilkbaharın, başak ise yazın sembolüdür.

Hayvanlardan özellikle domuz ona kutsanmıştır. Domuzun bu tanrıçaya yakın ilgisi, onun bereketi ile açıklanabilir. Domuz tanrıçanın kurbanı ve atributu olarak özellikle Eleusa'daki tapınımla karşımıza çıkmaktadır. Bir de domuzun yanında inek de yer almaktadır.⁷³ Kern⁷⁴ kartalı Zeus'un, atmaca ve kargayı Apollon'un, leyleği Hera'nın, baykuşu Athena'nın ve turnayı da Demeter'in simgesi olarak göstermiştir. Bazen atributlar Demeter'i yer altı ve esrarengiz tanrıça olarak gösterirler. Bu yönü domuz ile tasvir edilmiştir. Aynı şekilde meşale arındırıcı yönünü belirler. Ateş aynı zamanda temizleyici ve iyileştiricidir.⁷⁵ Demeter'in dünya ile olan ilişkisini yılan gösterir. Yılan sikke tasvirlerinde daha önce gördüğümüz gibi Demeter'in yanında yukarı doğru kıvrılarak yükselmektedir. Tanrıçanın sağ elinde başak demeti, sol elinde büyük bir meşale tutmaktadır. Bunların dışında ayrıca Demeter temizliğin ve arındırmanın tanrıçası olarak, mersin ağacı çiçekleri ve yaprakları ile de görülmektedir.⁷⁶

Böylece tanrıçanın özelliklerini bir araya getirmiş oluyoruz. Demeter belirtilen özellikleri dolayısıyla Nikomedeia'da kainat tanrıçası olarak tapınım görmüştür.⁷⁷ Şehir O'nun tarafından temsil edilmektedir. İmparator tapınakları ile birlikte görülmesinin nedeni de budur.

Nikomedeia şehrinin kurucusu Nikomedes I'den itibaren Bithynia sarayı grek sanatının ihtimam, koruma gördüğü bir yer olmuştur. I. Nikomedes aynı zamanda tanrıları Bithynia takviminde kağıda dökmüştür ve devlet tanrılarının heykellerini yaptırdığı bilinmektedir.⁷⁸ En azından Doidalses tarafından yapılmış olan iki heykel bunu doğrulamaktadır.⁷⁹ Bu iki

⁶⁹ O. Kern, "Demeter", *RE IV* (1901), s.2761.

⁷⁰ *IGR* 3,7.

⁷¹ O. Kern, *a.g.e.*, s.2760.

⁷² L.R. Farnell, *a.g.e.*, s.30.

⁷³ L. Preller-Carl Robert, *Theogonie und Goetter*, Berlin, 1894, s.796,797.

⁷⁴ O. Kern, *a.g.e.*, s.2761.

⁷⁵ L. Preller-Carl Robert, *a.g.e.*, s.797.

⁷⁶ O. Kern, *a.g.e.*, s.2762.

⁷⁷ C. Bosch, *a.g.e.*, s.249.

⁷⁸ C. Bosch, *a.g.e.*, s.135.

⁷⁹ C. Robert, "Doidalses", *RE. IX*, 1903, s.1266.

heykel ilkçağda orijinal tarzları ile üne kavuşmuş olup bir çok kopyaları yapılmıştır.⁸⁰ Demeter'e ait heykel de Doidalses'e maledilebilir.⁸¹ Bu heykelin tarihini yaklaşık M.Ö. 260 olarak belirleyebiliriz.

C grubunda daha önce belirttiğimiz gibi tanrıça sola doğru dönük olarak, sol elinde uzun, yanan bir meşale sağ eli ile sarkmış başakları tutmakta ve iki ejderha tarafından çekilen bir arabanın üstünde ayakta durur bir vaziyette görülmektedir. Bu sikke üzerindeki figür tanrıçanın Nikomedeia'ya girişini göstermektedir.⁸² Demeter'in bu tasvirle Nikomedeia'ya girişi tabii ki kültürünün de başlangıcı anlamına gelir. Bu başlangıç Atina'lı kolonistler tarafından M.Ö. 5 yüzyılda yapılmıştır.⁸³

Persephone'ye Nikomedeia'da rastlamamaktayız ve O'nun ile ilişkilendirebileceğimiz hiçbir resim yoktur. Yazılı belgeler üzerinde de Persephone hiçbir zaman anılmamıştır.⁸⁴ Sadece Arrianus⁸⁵ Bithyniaka'da Demeter'in rahibinin Demeter'in kızına da hizmet ettiğini yazmaktadır. Persephone'nin sadece geçici bir rolü olmuş ve zamanla tamamıyla kültten kaybolmuştur.

Nikomedeia'dan elimize geçen sikke resimlerinde az miktarda da olsa tapınaklar yer almaktadır. Sikkeler üzerinde yer alan şehir tanrıçasına ait tapınak figürü⁸⁶ veya Demeter'in ayakları dibinde resmedilen tapınak figüründe,⁸⁷ bu figürleri kazıyan sanatçılar sekiz sütunun belirgin olmasına dikkat etmişlerdir. Ancak, daha sonra bu çizimlerin daha küçük olarak yapılması gerektiğinde, sütun sayısını azaltmışlardır.⁸⁸ Sikkeler üzerindeki çizim yapılan alan yetersizliği iki Neokorie tapınağının Gordianus'a ait bir sikke üzerinde altı sütunlu olarak çizilmesine neden olmuştur.⁸⁹ Diğer bir sikke üzerinde Demeter tapınak içinde, elinde başak demeti ile sütunlar arasında görülmektedir.⁹⁰ Bu tapınak üç basamak üzerinde korint tarzında sütun başlığı bulunan altı sütundan oluşmaktadır. Arşitrav ve sima oldukça süslenmiş ve alınlık yüzeyinde kanatları açık bir kartal durmaktadır. Demeter'in dört sütunlu tapınağı daha vardır.⁹¹

⁸⁰ Art., Bithyniaka, Fragman 20.

⁸¹ C. Bosch, *a.g.e.*, s.249.

⁸² C. Bosch, *a.g.e.*, s.250.

⁸³ C. Bosch, *a.g.e.*, s.251.

⁸⁴ L.R. Farnell, *a.g.e.*, s.114-117.

⁸⁵ Art. Bithyniaka, Fragman 33.

⁸⁶ RG 535, 142, XCII, 19; RG 544, 218, XCIV, 7.

⁸⁷ RG 535, 142, XCII, 19; RG 571, 407, XCVIII, 28.

⁸⁸ RG 532, 121, XCII, 2, 3, 4; RG 550, 263, XVC, 10; RG 551, 271, XCV, 16; RG 552, 279, XCV, 23.

⁸⁹ C. Bosch, *a.g.e.*, s.214; RG 550, 263, XCV, 10.

⁹⁰ RG 552, 279, XCV, 23.

⁹¹ RG 531, 116, XCI, 32; RG 532, 123, XCII, 4.

Sikkeler üzerinde Τρις νεωκόρων yazısı ile görülen altı sütunlu Demeter tapınağının konumu dikkat çekicidir.⁹² Tanrıça daima cepheden görülür ve ortada bulunur, her iki yanında iki imparator tapınağı yer alır. Bu sikkelerin üzerinde üç tapınağın ortasında bir yılanın yükseldiği yuvarlak bir altar yer almaktadır. İki imparator tapınağı dış νεωκόρων yazısı görülen bir sikke üzerinde ayrıca tasvir edilmiş burada da karşılıklı olarak köşeleme yerleştirilmişlerdir.⁹³ İki tapınağın arasında yüksekliği tapınağın tepesine ulaşan uzun bir sütun bulunmaktadır. Sütunun üzerinde hepsinden daha yüksekte olan Demeter'in sola dönük bir heykeli bulunmaktadır. Burada Demeter öne doğru sarkmış sağ elinde başaklar, yukarı kalkmış sol eli ile asa tutmaktadır. Bu Demeter sütunu sikkelerden faydalanılarak yukarıda bahsettiğimiz tapınaklar arasında alana ilave edilmek suretiyle daha önce söylediğimiz Nikomedeia agorasının planı oluşturulmuştur. Pogodin ve Wulff⁹⁴ Nikomedeia'daki çalışmaları sırasında, dağın eteklerinde, açık bir alanda, agoranın bulunduğu bir alanda, ön cephesinde altı sütunun olduğu bir yapının kalıntılarını bulmuşlardır. Bu kalıntıların yakınında üzerinde Ἀγῶθη τύχη Δήμητροι yazısının bulunduğu bir sütunun kırılmış parçasını bulmuşlardır.⁹⁵ Üzerinde Demeter heykeli olan sütunun yer aldığı agora güneye, yani denize doğru ve dağlara doğru anfitiyatro şeklinde yükselen şehrin oluşturduğu yarım dairenin ortasında bulunmaktadır.⁹⁶ Dolayısıyla, tanrıça bulunduğu yüksek noktadan denize doğru bakmaktadır. Şehir tanrıçası Demeter, aynı zamanda limanı ve körfezi, Nikomedeia'lının korunmalarını ve Nikomedeia denizciliğine kadar uzanan bereketi, bolluğu gözetir.

Demeter'in Marcus Aurelius (M.S. 161-180) ve Lucius Verus'un (M.S. 161-169) yönetimleri döneminde üç basamak üzerinde yükselen ön cephesi ile bir tapınağı daha vardır.⁹⁷ Alınlığında akroter olup, dört sütunludur ve bu sütunlar orta kısımda yer alan kült resminin görülebilmesi için birbirlerinden ayrılmışlardır.

Nikomedeia'da Demeter'e ait sunu yazıtlarını, sikkeler üzerindeki kült resimlerini ve tapınak tasvirlerini gördükten sonra bu veriler ışığında Nikomedeia'nın baş tanrıçasının Demeter olduğunu söyleyebiliriz. Nikomedeia'da kainat tanrıçası olarak tapınım gören Demeter, aynı zamanda şehrin temsilcisi olarak limanı ve körfezi korumuş, Nikomedeia'lının korunmalarını sağlamıştır. Bereketi ve bolluğu getirdiği düşünülmüştür.

⁹² RG 552,279.XCV,23; RG 571,407.XCVIII,28.

⁹³ RG 550, 263. XCV,10.

⁹⁴ Pogodin-Wulff, *a.g.e.*, s.148.

⁹⁵ Pogodin-Wulff, *a.g.e.*, s.149.

⁹⁶ C. Bosch, *a.g.e.*, s.249.

⁹⁷ RG 531, 116. XCI,32.

Kısaltmalar ve Bibliyografya:

- Akşit, O., *Roma İmparatorluk Tarihi*, İstanbul 1985.
- AM: *Mitteilungen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung.*
- Arr."Bithyniaka": Arrianos, "Bithyniaka", *Scripta Minora et Fragmenta*, (Ed. A.G., Roos), Lipsiae 1928.
- Bosch, C., *İzmit Şehrinin Muhtasar Tarihi*, çev. Osman Nuri Arıdağ, İstanbul 1937.
- Bosch, C., *Die Kleinasiatischen Münzen der römischen Kaiserzeit*, Teil II, Band I, Stuttgart 1935.
- Brandis, "Bithynia", *RE V*, 1897, s.507-539.
- Dio Cass.: Dio Cassius, *Historia Romana*, Ed. Ionnes Melber, Lipsiae 1890.
- Erhat, A., "Demeter", *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 1984.
- Farnell, L.R., *The Cults of the Grek States III*, Oxford 1896.
- Fıratlı, N., *İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi*, İstanbul 1970.
- F Gr Hist: *Die Fragmente der griechischen Historiker* (Ed. F. Jacoby), Leiden 1962.
- Head, *HN*, B. Head, *Historia Numorum*, London 1911.
- Herodian.: Herodianus, *Tes meta Markon basileias historiai*, TLG CD Rom , California 2000.
- Hes. Theog.: Hesiodos, *Theogonia, Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu - Azra Erhat), Ankara 1991.
- Hom.II.: Homeros, *İlyada* (çev .A. Erhat - A. Kadir), İstanbul 1981.
- Hom.Od.: Homeros, *Odysseia* (çev .A. Erhat - A. Kadir), İstanbul 1981.
- IGR : *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinente*. Paris.
- Imhoof-Blumer, *Monnaies Graecques*, Paris 1883.
- İzvestija: Russkago Archeologiceskago Instituta, Konstantinopel.
- Kern, O., "Demeter", *RE IV*, 1903, s.2713-2764.
- Klio : *Beitrage zur alten Geschichte*, Berlin.
- Koerte, "Kleinasiatische Studien V", *AM XXVI* ,1989, s. 398-450.
- Magie, D., *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton 1950.
- Mansel, A.M., *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1984.
- Marcade.J., RG: *Recueil Général des Monnaies grecques d'Asie Mineure I*, Paris, 1953.

Memn.: Memnon, *Historia, Fragmenta*, TLG CD Rom, California 2000.

Meritt, B.D.- Gery, H.T.- McGregor, M.F., *The Athenian Tribute Lists*, Princeton 1939.

Pogodin-Wulff, "Ad Demetris Nikomedeia Templum", *Izvestija* II, 1897, s. 77-184.

Pococke, R., *A Description of the Near East and some other countries* I, London 1943.

Preller, L. – Robert, C., *Theogonie und Goetter*, Berlin 1894.

RE: *Paulys Real Encyclopadie der classischen Altertumwissenschaft*. München.

RG: *Recueil Général des Monnaies grecques d'Asie Mineure*. Paris.

Robert, C., "Doidalses", *RE* IX, 1903, s.1266-1267.

Ruge, W. "Nikomedeia", *RE* XVII,1, 1936, s. 468-469.

Schmid-Stählin II, *Geschichte der griechischen Literatur*, München 1920.

Simon, E., *Die Götter der Griechen*, München, 1985.

Skyl.: Skylax, *Fragmanlar*, TLG CD Rom, California 2000.

Sölch, J., "Bithynische Städtte im Altertum", *Klio* XIX. 1925, s. 140-188.

Strab.: Strabon, *Geographika*, , çev. A. Pekman, *Coğrafya*, İstanbul 1987.

Şahin, S., *Neufunde von antiken Inschriften in Nikomedeia (İzmit) und in der Umgebung der Stadt*, Dissertation, Münster 1973.

TAM: *Tituli Asiae Minoris* (Ed. F.C.Dörner), Vindoboncae 1978.

Waddington, W.H., Babelon, E., Reinach, Th., *Recueil general des monnaies grecques d'Asie Mineure I*, Paris 1910.

1

2

3

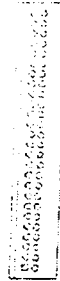
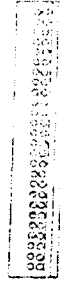
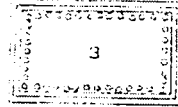
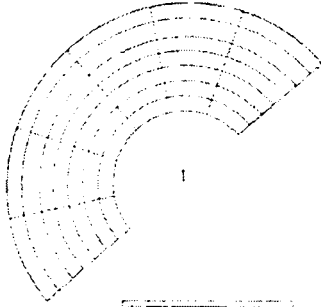
4

5

Levha II

NIKOMEDEIA
FORUM'unun
şeması

1. Tiyatro
2. Demeter mabedi
3. İmparator mabedi
4. Yılanlı kurban mezbah taşı
5. Demeter direği
6. Direkli yol
7. Rıhtım

7

L i m a n